

“GÜLME” OLGUSUNU İLİŞKİSEL SOSYOLOJİ PERSPEKTİFİYLE ANALİZ KONUSU YAPMANIN MÜMKÜNÜ ÜSTÜNE

On the Possibility of Making the Phenomenon “Laughter” the Subject of Analysis from the Perspective of Relational Sociology

Abdurrahim KORKMAZ^{9,10}

Öz

Gülme, temel insani eylemlerden birisi olarak gündelik yaşamda önemli bir yer alır. Gülmenin özünde sosyal bir olgu olduğu kabul edilebilir. Bu yönüyle gülme sosyolojik incelemenin de bir alanı olmalıdır. Bu varsayımdan hareketle bu çalışma, “gülme” olgusuna tarihsel olarak nasıl yaklaşıldığını, “gülme” olgusunu hangi disiplinlerin nasıl ele aldığını, “gülme”yi izah etme yolu olarak ‘gülme kuramları’ ile “gülme”nin sosyolojik olarak nasıl ele alınabileceği ve ilişkisel bir perspektifle “gülme”nin nasıl sosyolojik analiz konusu/nesnesi yapılabileceğini göstermeyi hedeflemektedir. Bu maksatla felsefi, psikolojik, sosyolojik, edebi, dini yaklaşımlar ile sanatsal ve politik yaklaşımların gülmeye bakışı ve ayrıca dört spesifik gülme kuramları incelendikten sonra bu çalışma “gülme” olgusuna ilişkisel sosyolojik bir perspektifle yaklaşma denemesi sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Gülme, gündelik yaşam, ilişkisel sosyoloji, yapı ve faillik

Abstract

Laughter has an important place in daily life as one of the basic human actions. It can be accepted that laughter is essentially a social phenomenon. In this respect, laughter should also be an area of sociological analysis. Based on this assumption, this study examines how the phenomenon of "laughter" has been approached historically, which disciplines have handled the phenomenon of "laughter" and how, how "laughter" can be handled sociologically and how "laughter" can be handled sociologically, and how "laughter" can be discussed as a way of explaining "laughter". It aims to show how "laughter" can be made a subject/object of sociological analysis from a perspective. For this purpose, after examining the philosophical, psychological, sociological, literary, religious approaches, artistic and political approaches to laughter, as well as four specific laughter theories, this study offers an attempt to approach the phenomenon of "laughter" from a relational sociological perspective.

Keywords: Laughter, everyday life, relational sociology, structure and agency

⁹ Sorumlu Yazar/Corresponding Author: a.korkmaz.sosyoloji@gmail.com

¹⁰ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji ABD, Çanakkale/TÜRKİYE, <https://orcid.org/0000-0003-4966-6148>

GİRİŞ

İnsan doğduğu andan veya ilk nefes alışıyla birlikte ağlar. Ancak süreç içerisinde “gülme” eylemi gerçekleşir. Bu bağlamda “gülme” doğuştan değil sonradan edinilen, öğrenilen veya kazanılan bir olgu gibi durmaktadır. Bunun yanı sıra ağlamanın daha biyolojik veya doğumla birlikte içgüdüsel olarak varolan bir olgu olduğu söylenebilirken, “gülme”nin sosyallikle ilişkisi olduğu ileri sürülebilir. Bu ileri sürülen durum aynı zamanda “gülmenin sosyolojik bir olgu” olduğu iddiasını da taşır. Eş bir deyişle “gülme”nin zamanla ve süreç içerisinde öğrenilen veya kazanılan bir edim veya pratik olduğu iddia edilirse, bu durumda “gülme”ye sosyolojik olarak yaklaşmak gerekir. Bu çalışma bu yönüyle “gülme”nin sosyolojik bir olgu olduğunu vurgulamayı ve “gülme” olgusunu ilişkisel sosyolojik bir perspektifle ele almayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda yapılan çalışma, “gülme” olgusuna tarihsel olarak nasıl yaklaşıldığı, “gülme” olgusunu hangi disiplinlerin nasıl ele aldığı, “gülme”yi izah etme yolu olarak ‘gülme kuramları’ ile “gülme”nin sosyolojik olarak nasıl ele alınabileceği ve ilişkisel bir perspektifle “gülme”nin nasıl sosyolojik analiz konusu/nesnesi yapılabileceğini göstermeyi hedeflemektedir.

Gülmenin özünde sosyal bir olgu olduğunu söyleyen Kuipers (2008: 361)’in de değindiği üzere, “gülmenin toplumsal karakterine rağmen, toplumu ve toplumsal ilişkileri inceleyen bilim dalı olan sosyoloji gülmeyle pek ilgilenmemiştir”. Sosyolojinin “gülme” olgusu ile ilgilenmeme sebebini Kuipers (2008), sosyolojinin modern zamanların büyük yapısal dönüşümlerine odaklanmasına bağlamaktadır. Gerçekten de sosyolojinin on dokuzuncu yüzyıldaki veya bilim disiplini haline gelmeye başladığı ilk zamanlardaki ilgi alanlarına/konularına bakıldığında; modernleşme, sanayileşme, kentleşme gibi makro olgular olduğu görülür. Gündelik hayattaki; etkileşimler, duygular, oyun, boş zaman, özel hayat ve gülme gibi toplumun makro düzeyindeki büyük gelişmelerin dışında kalan mikro olgular göz ardı edilmiştir. Ancak yirminci yüzyılın başlarında ve özellikle Alman Georg Simmel (1858- 1918)’in çabalarıyla, sosyoloji daha çeşitli konulara yönelmiş ve gündelik hayattaki mikro pratiklere, etkileşimlere, eyleşmelere ve ilişkilere yoğunlaşmıştır. Ayrıca 1960’larda Fransız sosyolog Henri Lefebvre (1901-1991)’nin gündelik hayatın üzerine yoğunlaşması ve gündelik hayatın sosyolojide nasıl bir araştırma nesnesi kılınacağı üzerine eğilmesiyle birlikte, sıradan ve gündelik gibi duran (göze çarpmayan) mikro olgular daha fazla sosyolojide görünür olamaya başlamıştır. Böylece sosyoloji günlük hayatın mikro-gerçekliğiyle giderek daha fazla ilgilenmeye başlayarak konu çeşitliliğine yönelmiştir.

Yirmi birinci yüzyıla doğru gelirken, kökenleri Simmel’e dayanan¹¹ dikotomileri aşmaya çalışan bir “ilişkisel sosyoloji” yaklaşımı da daha fazla sosyal teori içinde kendisine yer bulmuştur. Böylece makro-mikro veya yapı-fail birlikteliği ile olgular sosyolojinin analiz nesnesi kılınmaya çalışılmıştır. Sosyolojideki bu ilişkisellik durumu; gündelik hayattaki mikro gerçeklik düzlemindeki karşılıklı eyleşmeler, etkileşimler ve ilişkilere daha bütünlüklü bakma açısı sunmaktadır. Bu bağlamda eldeki çalışma, “gülme” olgusunu gündelik hayatın sosyolojisi ve yapı-fail birlikteliğinin ilişkisel sosyolojisi çerçevesinde tartışmaya açmıştır. Bu tartışmayla, gülmenin hem nasıl sosyolojik olduğu ve diğer disiplinlerden farklı bir yaklaşımla değerlendirilmesi gerekliliği hem de literatürde daha çok yapısal olarak ele alınan gülmenin nasıl bireysel bir faillik pratiği olduğu ve ilişkisel sosyolojik olarak

¹¹ Sosyolojinin kurucuları olarak geçen, İbn Haldun, Marx, Durkheim ve Weber gibi teorisyenlerin kuramlarında da “ilişkisel” vardır. Burada daha çok kastedilen “ilişkisel sosyoloji” yaklaşımının diğer hâkim paradigmalara karşı konumlanarak kendini ayırması durumuna vurgu yapılmaktadır.

değerlendirilmesi gerekliliğine dikkat çekmek amaçlanmıştır.

Disiplinlerin “Gülme” Yaklaşımları

“Gülme”ye dair yazılmış ve bugüne kadar ulaşan ilk eserler Antik Yunan’da ortaya çıkmıştır. Bu ilk eserler daha çok felsefi bir yaklaşımla yazılmıştır. “Gülme”ye dair felsefi yaklaşımlardan başlanarak diğer disiplinlerin yaklaşımları tartışılırsa, disiplinlerin “gülme”yi nasıl ele aldıkları ve “gülme”nin zamanla nasıl evrildiği yani tarihsel serüveni daha iyi anlaşılabilir. “Gülme”ye bakışın nasıl değiştiği verildikten sonra ise, “gülme”nin nasıl kuramsal olarak açıklanmaya çalışıldığına geçilmiştir.

Gülmeyi konu edinen ve gülmenin delilikle bağlarını kuran neredeyse ilk çalışma Hippokrates (2008)’in “*Gülmeye ve Deliliğe Dair*” kitabıdır. Çalışmada; Abderalılar, Demokritos’un kendi kendine güldüğünü ve bundan dolayı da delirdiğini düşünmektedir. Bundan dolayı devrin en ünlü tıp hekimi olan Hippokrates’e haber verirler. Bunun üstüne çalışmada Hippokrates, arkadaşlarına mektuplar yazar ve bu mektupların en sonuncusunda Demokrates ile karşılaşmasını ve konuşmalarını anlatır. Çalışmada hem dönemin delilik, tıp yaklaşımı hem de delilik ve gülme arasındaki ilişki ile Demokritos’un kahkahası/gülmesi ele alınmıştır.

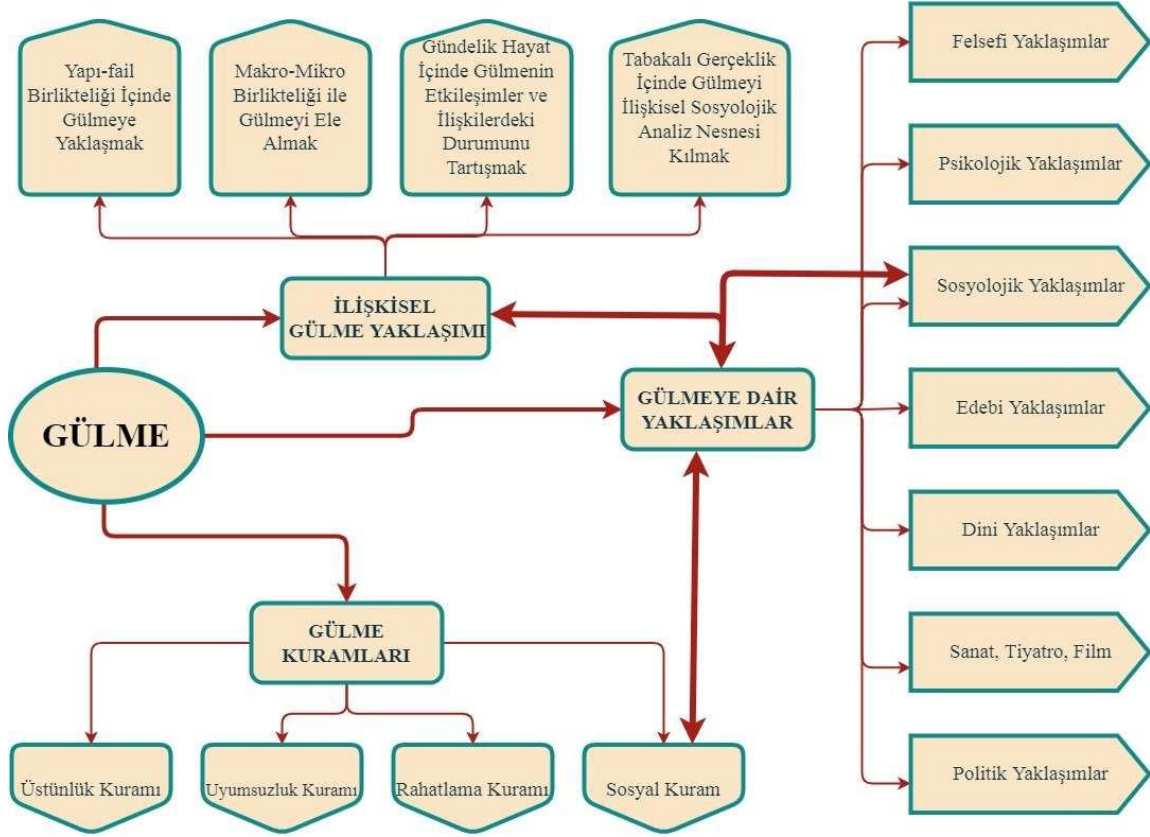
Bergson (2014: 3); “Gülme ne anlama gelir? Gülünçlüğü temelinde ne vardır?” sorularıyla ve başka alt sorularla gülme konusunu ele almayı amaçladığı “*Gülme*” çalışmasında, “gülmenin uyum sağlama işlevi” olduğunu ifade eder. Demokritos’un gülmesinde durum bundan farklı olmaktadır. Çünkü; Abderalılar, Demokritos’a gülerek onu toplumsal uyuma veya normlara/değerlere uydurmaktan daha ziyade, Demokritos’un karşısında korkuya kapılmakta ve üzülmetedirler. Bu bağlamda toplumun “gülme” ile uyuma zorlamasından daha ziyade, filozof kahkahası ile topluma eleştiriler yönelterek onu zorlamaktadır. O halde “gülme”nin; başkaldırı, isyan, muhaliflik ve ciddiyet bozucu yönü olduğu söylenebilir. Ayrıca yapı-fail arasında karşılıklı bir sosyolojik olgu olduğu da ileri sürülebilir. Şentürk (2010) “*Gülme Teorileri*” çalışmasında; “Gülme”nin tarihi süreç içinde ağırlıklı olarak “felsefi, psikolojik ve sosyolojik” yaklaşımlarla ele alınıp değerlendirildiğini ileri sürmektedir. Eldeki çalışma bu üç yaklaşıma ek olarak, gülmeye yönelik edebi, dini, sanatsal ve politik yaklaşımları da irdelemiştir. Gülme literatüründe eldeki çalışmanın nasıl konumlanacağı ve diğer yapılmış olan çalışmalardan hangi noktalarda ayrıldığı aşağıdaki şemada gösterilmiştir (bkz Şema 1).

Felsefi Yaklaşımlar

“Gülme”yle ilgili ilk çalışmalar veya izah etme çabaları, Antik Yunan filozoflarına kadar uzanır. Sokrates, Platon ve Aristoteles gibi düşünürlerin konuyla ilgili düşünceleri genellikle ‘komedi’ hakkındaki yazdıklarında görülür. Platon’un komedi konusunda Sokrates gibi düşündüğünü ifade eden Şentürk (2010: 49-50)’e göre; Platon, komediyi, trajediden daha altta görür. Başkalarının acısından zevk alma olarak yorumlar. Çünkü ona göre, insanın aşırı sevinç ve acıdan kaçınması, dengesini koruması, asil davranışlardan uzaklaşmaması gerekir. Bununla birlikte, gülmenin nesnesinin aptallık, budalalık ve kötülük olduğunu düşünmektedir.

Ayrıca üstünlük kuramında da yeri geldiğinde değinileceği üzere gülmeyi bir bakıma üstünlük-altlık üzerinden değerlendirmektedir. Aslında Platon’un bu anlayışı, çok uzun yıllar hatta modern zamanlara kadar “gülme”ye dair baskın ve kabul edilen düşünce olduğu söylenebilir. Aristoteles (1987), “*Poetika*” eserinde komediye veya “gülme”ye Platon’a benzer şekilde yaklaşır ve komediyi/gülmeyi bir bakıma kölelerin işi olarak gördüğü söylenebilir. Komedi konusuna düşüncenin çirkin bir hatasının taklit edilmesi olarak gülmeyi tanımlar. Komedi ile katharsise ulaşamayacağını düşünür. Öte taraftan bir nokta da düşüncenin iktidarını yaraladığını söyler. Edebi yaklaşımlar ele alındığında Umberto Eco

(2021)'nin “*Gülün Adı*” romanında yeniden Aritotalesten bahsedilecektir. Bununla birlikte, çalışmanın sonuç bölümünde “gülme”nin, düzen kırıcı/yıkıcı etkisi durumuna yeniden değinilecektir. Burada Aristoteles’in “gülme veya komedi”ye dair olumsuz düşüncelerinin oluşmasında, Aristophanes (2011)’in “*Bulutlar*” komedisi etkilidir. Çünkü bu komedi, Sokrates’in ölümünde delil olarak sayılmıştır. En kısa haliyle Aristoteles’e göre; komedi veya gülme, insan tabiatının hayvani yönü gibi ve insanın fiziki/sınırlı yanının temsil ettiği için değerli değildir.

Şekil 1: İlişkisel Gülme Yaklaşımı

“Gülme”nin entelektüel/akademik düzeyde, 17. yy’a kadar ciddi bir biçimde ele alınmadığını ifade eden Şentürk (2010: 53-55)’e göre; T. Hobbes, gülmeyi: insanın kendisini tasdik etme eylemi ve güçler arası denge olarak yorumlamıştır. Komik, üstünlük ile zayıflık arasındaki dengenin kendini tasdik etmesinin ifadesidir. Gülme sebebi, bizim bir şeyi başkasından daha iyi yaptığımıza dair yargıda bulunmamızdır. Gülme ile kendi saygınlığını artırma vardır. Başkasına ve yabancıya gülme vardır. Bununla birlikte Kant, Hobbes’u eleştirir. Akıl beklediğinin bulamadığında, beklentilerin boşa çıkmasında gerilim azalmakta ve bedene iç güçlerin dengesi hâkim olduğunda “gülme” ortaya çıkar. Gerilim ve sonrasındaki rahatlama zincirinden aniden boşalma gülmeye sebebiyet verir. Kant, meselenin üstünlük olmadığını daha çok rahatlama ile ilgili olduğunu vurgular.

Hegel, gülünç olanı komikten ayırır. Gülünç, kendine özgü bir tarz ve biçim iken, komedi ise, öznenin içinde kendisini bütün ilişkilere ve nispetlere hâkim kıldığı, özgürlüğünü gerçekleştirdiği sahneleme biçimidir. Komiği ise, öznellik ve özneliğin kendilik bilincinden uzaklaşmadığı çelişkili davranışlarıyla ilişkilendirmektedir. Komiği zıtlıklar arasındaki ilişkide aramaktadır. Zıt görünen özellikler, durumlar ve etkenler iç içe geçmiş, kaynaşmış ve aynı düzleme yerleşmiş görünmelidir

(Şentürk, 2010: 58-60). Yani “gülme” Schopenhauer’ın, komiği tanımında ileri sürdüğü gibi, “düşünülenle seyredilen arasındaki uyumsuzluğun ani algısından meydana gelmekte” ve uyumsuzluğa gülünmektedir. Ancak, Nietzsche (akt. Şentürk, 2010: 74)’ye göre; “gülmenin, ancak kaygı ve korku kavramlarıyla kurulabilecek ilişkiyle açıklanabileceğini söyler. İnsanlar, yüzyıllarca korku ve kaygı içinde yaşamayı öğrenmiş olduğunu ve bu gerginlik gevşediğinde, zarar/tehlike oluşturmadığında ‘keyiflenme veya rahatlama’ karşısında ‘gülme’nin oluştuğunu ileri sürer”. Burada konunun çok derinleştirilmemesi ve kısaca değinilmesinin sebebi, verilen bu felsefi yaklaşımların aynı zamanda “gülme kuramları”nın temelini oluşturması hem de aşağıda yeniden serimlenecek olması dolayısıyla dır.

Psikolojik Yaklaşımlar

“Gülme”ye psikolojik yaklaşımla erken dönemlerde değerlendirenler Lipps ve Pirandello’dur denilebilir. Lipps, komiği/gülmeyi, haz ile hazzsızlığın bir aradalığı gibi veya ikisinin birleşerek yeni bir komiği yarattığını düşünür. Zıtlığı, daha çok büyüklük ve küçüklük üzerinden ele alır (Şentürk, 2010: 83-87). Pirandello ise, gülmeyi veya gülme hazzını, trajik acıma duygusuyla birlikte olduğunu söylemekte ve aynı zamanda acıya karşı tepki olduğunu ileri sürer. Ona göre gülünç olanın üzerine düşününce hissiyat tersine dönüşür ve komik olmaktan çıkar (Şentürk, 2010: 88-90).

Tahmin edileceği üzere, Freud da “gülme”ye psikolojik bir perspektifle yaklaşanlardan biridir. Freud (2020)’un “*Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*” çalışması Bergson’un “*Gülme*” çalışmasından 5 yıl sonra yayınlanmıştır. Bu bağlamda bir bakıma Bergson’un duygudan arındırdığı “gülme”ye bir anlamda duygu katmaya çalışır. Freud’un amaçladığı şey esprilerin bilinçdışı ile ilişkisini ortaya koymaktır. Komiğin genel bir teorisini yapmak değil, öncelikle espriyi, gülünç olandan ayırmaktır. Şentürk (2010: 90-94)’e göre; Freud için espri öncelikle sosyal hayatın bir olgusu gibi anlaşılmaktadır. Espri ise gülünçün bir alt türüdür. Freud, *kasıtlı* esprilerin iki amaç içerdiğini söyler: Ya düşmanca (saldırganlık, hiciv ya da savunma amacına hizmet eden) bir espridir ya da açık saçık (teşhir amacına hizmet eden) bir espridir. Kasıtlı esprileri de bu iki temel güdü ekseninde açıklayarak; -cinsellik ve saldırganlık- bu iki güdünün ortaya çıkardığı açık-saçık ve düşmanca esprilere, eleştirel ve kuşkucu esprileri de ekler. Freud, esprilerin gizil yanının çözümlenmesini, düşlerin gizil yanını çözme süreciyle aynı mantık üzerinden yapar Bergson (2011: 37); “...rüya derken, bireysel fantezinin kapisine terk edilmemiş, tüm toplum tarafından görülen rüyayı kastediyoruz.” diyerek gülmeyi rüyada olma hali ile özdeşleştirir.

Freud (2020)’a göre; bilinçdışının düşlerde karşımıza çıktığı gibi, esprilerin de bilinçdışı mesajları ifşa ettiğini düşünür. Espri olayındaki gülme, bir haz göstergesidir ve hoşlanma duygusunu barındırır. Espri, haz üretmeye yönelik tüm zihinsel işlevler arasında en toplumsal olanıdır. Birisi bir espri oluşturuyorken bir ruhsal süreç yaşar. En kısa haliyle; gülme, boşalan psişik enerjilerdir ve daha önceden bastırılmış, engellenmiş, hazlardan kaynaklanır. “Gülme”nin intikam yönü vardır. Ansızın gülme çocukluk yıllarını hatırlatır. Aynı zamanda Freud, Hobbes’a yakın durur çünkü; komiği insanın kendisiyle aynı duruma düşmüş başkasını karşılaştırmasından elde ettiği üstünlük hazzı olarak algılar.

Kökleri Freud’a uzanan “gülme”ye psişik açıdan yaklaşmak, günümüzde de psikologlar ve psikiyatrların ilgisini çekmektedir. Ancak daha farklı ve derinlikli çalışmalar yapılmaktadır. Polimeni ve Reiss (2006) çalışmalarında; gülmeyi ve mizahı, Homo sapiens’in sosyal yeteneklerinin bir uzantısı ve işlevi olduğunu ileri sürmektedir. “Gülme”nin dille bağlarını kurarak, en karmaşık bilişsel işlev olarak tanımlarlar. Mizahın kökenini yapısal ve evrimsel açıdan ele alarak, nörobiyoloji ve bilişsel arkeolojik durum olarak izah ederler. Bu bağlamda gülme ve mizahın, evrimsel açıdan Homo sapiens’i diğer

hayvan türlerinden ayırt eden, karmaşık bilişsel bir fonksiyonu olduğu iddia edilmektedir.

Sosyolojik Yaklaşımlar

Gülmeyi en geniş anlamda ve sosyolojik açıdan ele alan Bergson (2011)' konuya dair görüşleri şöyle özetlenebilir; Gülmeyi hem felsefi hem sosyolojik olarak ele alır. Ayrıca bu ele alışıta kendi felsefi anlayışından bolca izler göze çarpar. Komik ve komiğin yol açtığı gülmeye odaklanır. Gülme insana özgüdür ve her zaman grupla ortaya çıkar (tabii Bergson en çok bu grup konusunda eleştirilir). Bu yüzden gülme aslında diğer gülenlerle birlikte bir *suç ortaklığı* gibidir. En temelde toplumsal bir işlevi vardır ve bu toplum için faydalıdır anlayışını benimser. Çalışmasının başından sonuna kadar gülmenin toplumsal olduğu vurgusu ve uyuma iten, bir bakıma cezalandırıcı etkisi olduğuna vurgu tekrarlanır. Komik olan mekanik bir katılığın duruma eşlik etmesidir (Bu bağlamda “gülme”ye sosyolojik yaklaşımı, ruh beden ve sezgi/metafizik anlayışı üzerine inşa ettiği felsefesi ile tutarlıdır).

Bergson (2011)'a göre; komik, canlılığı ve hayatı örten bir mekaniktir. Komiğin doğuşunun nedeni ise canlı bedenin makine gibi katılaşmasıdır. Burada Bergson katılığın karşısında canlılığı, maddenin karşısında hayatı, bedenin karşısında ruhu koyarak, genel felsefesinden de ayrılmadan, bir açıklama yapar. Eş bir deyişle; sürekliliği bozan, canlılığı örten, hayatı otomatikleştiren ve maddeye indirgeyen her durumda karşımıza komik olan çıkacaktır ve bu da gülmeye neden olacaktır. Bergson, bu yaklaşımına ‘durum, söz/dil ve karakter’ komikliği durumlarına uyarlar. Öte taraftan; eksik ve kusurlu olan yan, **gülme** ile düzeltilecek ve **toplumsal bir ıslah/uyum/düzeltilim** haline dönüşür. Bergson, palyaço örneğinde; dikkatin kişinin ruhtan nesneye dönüşmesi varken, ciddi konuşmada bir hapsirme da ise, dikkat ruhtan bedene yönelir ki her iki durumda da komik veya gülme meydana gelir (durum, söz ve karakter komikliği içinde durum böyledir). **Gülme bir tür düzeltmedir**. Özel dalgınlığını ortaya çıkarıp bastıran toplumsal bir **jesttir**. Komik olan aslında hemen düzeltilmesi gereken bireysel ya da kolektif bir kusurdur. İşte bu durumda gülme, bu düzeltmenin kendisi olmaktadır. Ayrıca; komik -ahlaksal anlamda- her zaman bir kusurun göstergesi değildir. Aslında komik kişi, ahlak kurallarına son derece saygılıdır ama eksik olan tarafı **topluma uyum sağlayamamasıdır**. Toplumdan uzaklaşan herkes gülünç olur. Çünkü komik büyük ölçüde toplumdan uzaklaşmadan doğar. Karakter topluma uyum sağlayamıyorsa komik duruma düşecektir.

O halde Bergson'nun yaklaşımına göre; toplumun bireyi/özneyi uyuma zorlaması, bozuk olanı düzeltmesi, topluma katılıma zorlaması vardır. Örneğin, toplumun deliye/deliliğe “gülme”si, bu “gülme” aracılığıyla hem adaptasyonu hem de cezalandırarak norma tabî kılmayı arzulaması vardır. Bergson'un tespiti doğru olmakla birlikte eksiktir. Çünkü hem aşırı yapısalcılık içermekte hem de bu yapısalcı anlayıştan dolayı bireyi pasif görmesi sorunludur. Yukarıda da değinildiği üzere bazen birey de topluma güler, yani “filozofun kahkahası”da vardır.

Antropologlarda genellikle Bergson'un “gülme” yaklaşımına benzer bir tavırla, “gülme”yi daha çok sosyal kontrol sağlayıcı olarak görme eğilimindedirler. Kuipers (2008)'de; gülmenin sosyal düzenin ve sosyal davranışların düzenlenmesinde etkili bir rolü olduğunu söyler. Kısaca, sembolik etkileşimleri düzenleyen, hiyerarşinin inşa edilmesine yardımcı olan, gerginliği gideren ve sosyal aktivasyon yoluyla birliktelikler sağlayan yönleri ön plana çıkartılır. Aşağıda gülme ve sosyoloji arasındaki ilişkiye veya “gülme”ye sosyolojik yaklaşım daha derinlikli bir biçimde ele alınacağı için burada kısa kesilmiştir. Ancak yine de şunu söylemek gerekir, yapısalcı veya yapı öncelikli yaklaşımlar ağırlıklıdır ve bu durum sorunludur. Çünkü eldeki çalışmaya göre, yapı kadar fail de önemlidir ve birlikte ilişkisel olarak konuya yaklaşılmalıdır.

Edebi Yaklaşımlar

“Gülme” edebi perspektifle de ele alınmaktadır. Çoğunlukla dilbilimsel açıdan konuya yaklaşılr. Türkteş (2018); Tarihî Türk dili alanlarında yazılmış metinlerde “gülmek” kavramının yerini tespit etmeye çalışır. Çalışmada “gülme” çeşitlerine ve gülmenin ifade ettiği anlamlara göre Türkiye Türkçesindeki atasözleri ve deyimler tasnif edilmiştir. Benzer çalışmalar yabancı literatürde de yapılmakta ve “gülme” konusu “sosyo-linguistik” biçimde ele alınır. “Gülme”nin dil çalışmaları bağlamında ele alınışının dışında ise, edebiyat disiplini, edebi eserlerdeki “gülme” durumlarını konu edinir. Örneğin Cervantes’in “*Don Quijote*” eseri üzerine literatürde hayli çalışma yapılmıştır. Yine edebiyatçılar, “gülme”yi kendi eserlerinin içinde hem kurgulamış hem de üzerine yorum yaparak görüşlerini dile getirmişlerdir. Örnek olarak Eco’nun “*Gülün Adı*” eseri ele alınabilir. “Gülme” hem edebi eserlerde ele alınmakta hem de ele alınan eserlere dair çalışmalar yapılmaktadır. Özellikle edebi metin biçiminde yazılan tiyatro eserleri de işe dahil edildiğinde bununla ilgili devasa bir literatür olduğu görülmektedir. Bununla birlikte ya sosyo-linguistik ya da edebi eserlerdeki karakterlere “gülme”nin nedenlerine odaklanılmaktadır.

Dini Yaklaşımlar

Dinlerin “gülme”yi nasıl değerlendirdikleri veya dinlerde “gülme”nin nasıl algılandığı üzerinden inşa edilen bir yaklaşım da vardır. Toplumsal hayat içinde ve gündelik pratiklerde din kurumunun çok etkili olması hasebiyle, dinlerin gülme olgusuna nasıl yaklaştığı hem literatürde çok fazla işlenmiş hem de sosyolojik açıdan oldukça önemlidir. Bu yaklaşım Sander (2001: 21)’inde “*Kahkahanın Zaferi*” çalışmasında ifade ettiği üzere; “Gülme” armağanının tanrılardan geldiğini unutmamalıyız -yürekten kahkahalar atıp, kahkahaların tadını çıkaran, o yüzden aşağıda didinip duran çaresiz ölümlülere cömertçe gülmeyi başışlayan tanrılardan. (...) Eski Ahit’te bile, neşe dolu kahkahayı bir armağan olarak -üstelik az bulunur bir armağan olarak- yalnızca Yahve verebilir Yahudi halkına. Sanders (2001: 54- 79)’in çalışmasında; “*Yahudilerde Kutsal Hoşnutsuzluk*” bölümünde konu ele alınmış ve bu bölümde Yahudiliğin ve sonrasında da Hristiyanlığın ortaçağ boyunca ivmelenecek devam eden “gülme” yaklaşımları ele alınmıştır. “Bizi en çok kaygılandıran ve en ciddiye aldığımız konulardan olan ölüm bile mizahın konusu olabilir, bu bize yeni bir bakış açısı kazandırdığı gibi ölüm korkusuyla yüzleşmemizi de sağlar. Ancak, ideolojiler ve dinler bize **ciddi bir bakış** kazandırmaya çalışır, kutsal kitaplarda hiçbir zaman komik hikayeler yoktur. (...) Gülme konusunda Vaiz’deki buyruklara, kilise babalarının sözlerine, rahiplerin ve yazarların uyarılarına rağmen Ortaçağlılar gene de gülmüşlerdir. Çünkü bir Ortaçağ köylüsünün yaşamının başka hiçbir ânı, günah çıkarma veya günahlarının başışlanması anları bile, böylesine güçlü bir özgürlük tadı içeremezdi”.

“Gülme, dinsel kültten, feodal törenler ve devlet törenlerinden, adabımuâşeretten ve tüm yüksek spekülasyon türlerinden dışlanmıştı” diyen Turan (2021: 160)’a göre; Hoşgörüsüz, tek yanlı bir **ciddiyet havası**, resmi ortaçağın tipik özelliğiydi. Ortaçağ ideolojisinin içerdikleri -çilecilik, kasvetli kadercilik, günah, ceza, ıstırap, baskıcılığı ve sindiriciliğiyle feodal rejimin karakteri- bu öğelerin tümü, buz gibi taşlaşmış bu ciddiyet havasını belirlemiştir. Doğruyu, iyiyi, temel ve anlamlı olan her şeyi ifade etmeye uygun yegâne havanın bu olduğu sanılıyordu. Bu ciddiyetin öğeleriye korku, korkuyla karışık dinsel saygı ve alçakgönüllülüktü.

Eco, “*Gülün Adı*” eserinde ortaçağ Hristiyanlık anlayışında “gülme”ye yaklaşım durumunu işler. Eco (2021)’nin bu eserinde özetle; ortaçağ kilisesinin düşüncesini temsil eden kütüphanecinin (Hildesheim’li Malachi -romanda Aristo’nun *Poetika II* kitabını saklayan kişidir-) gülme hakkındaki görüşleri çerçevesinde, “gülme” olgusunu tartışmaya açar. Kütüphaneci: “gülme”, bedenimizin

güçsüzlüğüdür, yozlaşması, yavanlığıdır. Köylünün eğlencesi sarhoş özgürlüğüdür. Hatta kilise bile bazı şenliklere, panayirlara izin vererek insanı neşelendiren istek ve tutkulara, günlük yozlaşmalara izin vermiştir. Tüm dünyayı yeni bir ateşle tutuşturacak iblisçe bir kıvılcım çıkabilir: Ve gülme, Prometheus'un bile bilmediği yeni bir **korkuyu yok etme sanatı** gibi tanımlanacaktır. Eco (2021: 534); “Gülen bir köylü için o anda ölmek önemli değildir; ama sonra, gülme özgürlüğü sona erince, dinsel tören yeniden tanrısal tasarıma göre içine ölüm korkusu salacaktır. Oysa bu kitaptan, korkudan kurtularak ölümü yok etmek için yeni ve yıkıcı bir umut doğabilir”. Bununla birlikte hem Hristiyanlıktaki kilisenin hem de çağlar boyunca özellikle 3 tek tanrılı dinin “gülme” yaklaşımı konusuna dair bir örnek pasaj verilirse durum daha iyi anlaşılır;

Biz günahkâr yaratıklar, tanrısal bağışların belki de en sağgörülüsü ve en seveceni olan bu duygudan yoksun kalınca ne oluruz? Yüzyıllar boyu bilginler ve kilise babaları, yüce olanı düşünerek, aşağı olanın sefilliğinden ve kışkırtıcılığından kurtulmak için kutsal bilgidен hoş kokulu özler damıttılar. Oysa bu kitap güldürüyü, taşlama ve mim'i, eksikliklerin, kötülüklerin, güçsüzlüklerin yansınmasıyla tutkuların arıtılmasını sağlayacak olağanüstü bir ilaç sayarak yapmacık bilginleri (iblisçe bir tersine çevirmeyle) aşağılık olanı kabul ederek, yüce olanı kurtarmaya çalışmaya itecektir. (...) hiç utanç duymadan gülen genç rahiplere bak. Kutsal yazıların iblisçe anlam değiştirmesine! Üstelik, kötü olduğunu bile yapıyorlar bunu. Ama Filozofun sözü, hiçbir kurala bağlı olmayan, imgelemin bu önemsiz kıyıda kalmış şakalarını doğruladığı gün, kıyıda kalan merkeze sıçrayacak; böylece merkezin tüm izleri silinecek. (...) Uşaklar yasa koyacak, biz de (o zaman sen de) hiçbir yasanın olmadığı yerde o yasaya boyun eğeceğiz. Bir Yunan filozofu (senin Aristo'nun burada sözlerini aktardığı, suç ortağı ve kötü auctoritas), bize karşı çıkanların ciddiliğini gülererek dağıtmalıyız; gülmeye de ciddilikle karşı çıkmalıyız diyor. (...)

Babalarımızın sağgörüsü seçimini yapmıştı: Eğer gülmek halktan insanların eğlencesiyse, halktan kimselerin özgürlüğü dizginlenip aşağılanmalı, sertlikle yıldırılmalıdır. Halkın, gülüşünü incelterek, kendisini sonsuz yaşama götürmesi ve onu etin, cinselliğin, yiyip içmenin ve çirkin isteklerinin kışkırtıcılığından kurtarması gereken çobanların ciddiliğine karşı bir araca dönüştürecek silâhları yoktur. Ama günün birinde biri çıkıp da Filozofun hizmetlerini savurarak, böylece kendisi de filozofluk taslayarak gülme sanatını ince bir silâh durumu getirecek, ikna sanatının yerine alay sanatını, kefaretin sabırlı ve kurtarıcı imgelerinin yapısı yerine, tüm kutsal ve saygın imgelerin sabırsızca yıkılmasını koyacak olursa - ah, o gün sen ve senin tüm bilgilerin de altüst olacak, William! (Eco, 2021: 534-536).

Yahudilikte ve Hristiyanlıktaki bu durum, İslamiyet'te nasıl diye bakıldığında; “Gülme”nin bir alay ve aşağılama ifadesi olduğuna işaret eden âyetler olduğu görülmektedir (Mü'minûn, 23/ 109-110; Zuhruf, 43/47; Necm, 53/ 59-60). Dünyada müşrikler alaycı tavırlarla müminlere gülmüşlerdi; âhirette ise gülme sırası müminlere gelecek (Mutaffifin, 83/29-36) ve o gün bazı yüzler gülerken bazı yüzleri ise keder kaplayacaktır (Abese, 80/38- 41). Ayetlerin dışında ise; durum hadislerde de vardır. Örneğin; “çok fazla gülmek kalbi/gönlü karartır/öldürür” (Kutub-i sidde: tirmizi, Buhari, Müslim). İslamiyet'te gülme durumunun Hristiyanlık ve Yahudiliğe farkı; gülmenin şiddeti ile ilişkilidir. Daha çok gülümseme ayetlerde ve hadislerde dile getirilirken, kahağaya veya şiddetli gülmeye karşı çıkılmaktadır. En kısa ifadeyle; İslam dininde gülme karşıtlığı net veya keskin ifadelerle olmasa da özellikle şiddeti ve zamanı vb. konularda hükümler vardır. Bununla birlikte; Yusuf Emre (2020)'nin “*Din ve Mizah*” çalışmasında dinlerin “gülme” yaklaşımları en özet hali şöyle ifade edilmektedir; “tek tanrılı dinlerde dinî metinlerin

içeriği daha çok ciddi ve hüznü bir perspektife yakın dururken Antik dinlerde ve Uzak Doğu dinlerinde gülme ve mizaha ait herhangi bir sınırlandırma görünmemektedir. İslam geleneğinde ise mizah konusunda olumlu ya da olumsuz farklı yorumlar olsa da gülme ve şakalaşmanın varlığı sorgulanmamıştır. Genel temayül mizah, şaka ve gülmede **aşırılığa kaçılmaması** ve **alay** gibi olumsuz ve **yıkıcı mizaha** mesafeli olunması gerektiği şeklinde olmuştur.

Dini yaklaşımla “gülme” değerlendirmelerine bakıldığında “gülme” genellikle olumsuz olmaktadır. Bunun nedeni ise “gülme”nin özellikle ciddiyeti bozucu yönü olması dolayısıyladır. Morreall (1997: 175)’inde “*Gülmeyi ciddiye Almak*” çalışmasında değindiği gibi; “Hristiyanlar İncil’in sözlerine önem verip, ona uysalardı, yaptıkları her şeyde daha ciddi olurlardı. Böylece eğlenmek bir kenara bırakılır ya da ortadan kaldırılırdı ve asla bir kakhahanın atıldığı duyulmazdı. Vaizlerin dediği gibi, ‘Aptal insan gülerken sesini yükseltir ama zeki bir insan nadiren gülümser’”. Bu bağlamda dinler “gülme”yi ciddiyeti bozduğu, otoriteyi yıktığı, korkuyu aşan bir eylem olarak görmekte ve bundan dolayı muhtemelen bir yönüyle her şeyin tanrıdan geldiği anlayışına bağlı olarak, alaycı veya kakhaha biçiminde gülünmemesi gerektiğini anlayışını benimser.

Sanat, Tiyatro ve Filmler Bağlamında Yaklaşımlar

Literatürde “gülme”yi sanat, tiyatro veya filmler bağlamında ele alan bir yaklaşım olduğu da görülmektedir. Ancak bu literatüre dair bir çerçeve çizmek oldukça zordur. Çünkü: komedi türü ile ilişkili olarak yazılan veya oynanan oyunlardan, çekilen filmlere kadar herhangi bir konu ele alındığında bile M.Ö. 6. yy’a kadar konu derinleştirilmektedir. Genelde “gülme” bir iki kavram veya başka kavramlarla birlikte daha bütüncül olarak ve spesifik bir konu/olgu bağlamında ele alınmaktadır. Bununla birlikte, hem diğer bütün yaklaşımlar bir şekilde bu yaklaşımdan hem de bu yaklaşım diğerlerinden çok beslenmektedir. Eldeki çalışmaya göre; bunun nedeni soyut olanın somuta inmiş olması dolayısıyladır. Bu yaklaşımın özet şeklinde verilmesi zor olmasına rağmen şu söylenebilir; sanat eseri sayılabilecek her şey, tiyatro metinleri veya çekilen filmler “gülme” bağlamında ele alınarak değerlendirilen bir yaklaşımdır.

Politik Yaklaşımlar

Özellikle son yüzyılda bu yaklaşım daha fazla ön plana çıkmaktadır. Bu anlamda “gülme”nin başka yönlerinin farkına varılması durumu ile 1800’lerden sonra yaşanan küresel anlamdaki değişimle ilişkili gibi durmaktadır. Konuyla ilgili Sanders (2001)’in ve Morreall (1997)’in çalışmaları kapsamlı şekillerde konuyu ele almaktadır. Hem “gülme”nin çok boyutluluğuna hem de daha önce çok değinilmemiş yönlerini vurgulamaktadırlar. Söz gelimi; Sanders (2001: 45)’e göre; “Gülme, iktidarın ince dokulu ağını tersyüz edebilir, bu ağı birden görünür kılabilir, ama iktidarı katıksız bir vahşiliğe de dönüştürebilir, çünkü iktidarın son noktada gülmeye karşı söyleyebileceği hiçbir şey yoktur -sessiz kalıverir onun karşısında, en zayıf haliyle dili tutulur-. İktidar gülmeye karşılık verdiğinde, salt fizikselliğe -işkence, hapis, hatta ölüm- başvurabilir”. “Gülme”nin savunma yönünü ise Sanders (2001: 32) şöyle ifade eder; “Gülme yoluyla küçük düşürülen kişi yine gülme yoluyla kendini savunabilir. Yani gülme hem saldırı hem de savunma silahı olabilir. Topal kişi şöyle bir dönüp kendisine sataşan kişiyi bir iki iyi espriyle alt edebilir. Elbette, yüksek sesli bir kakhaha dünya yüzünde duyulmuş ilk el ateşti”. “Gülme” ile politiklik, başkaldırı ve bir savunma biçimi olarak ele alınır. Sıradaki başlıkta buraya kadar değinilen farklı yaklaşımlarda dahil edilerek, gülme kuramları ele alınmıştır.

Gülme Kuramları

“Gülme”yi ele alan disiplinlerin farklı yaklaşımlarının yanı sıra, “gülme”yi kuramlaştırarak açıklama yoluna da gidilmiştir. Esasen ‘gülme kuramları’ literatürdeki yaklaşımların temel de gülmeyi

izah ederken, hangi noktada ortaklaştıklarının kodlanması veya kategorize edilmesiyle inşa edilmiştir. Morreall (1997: 6)'inde belirttiği gibi; "... gülmenin geleneksel üç kuramı vardır. Bu kuramlar, genellikle üç başlık altında ifade edilir: Üstünlük Kuramı, Uyumsuzluk Kuramı, Rahatlama Kuramı". Bu kuramların her biri, aşağıda gösterileceği üzere, kapsamlılıktan yoksundur. Ancak eldeki çalışma bunları ele almakla birlikte bunlara ek olarak, "gülme"nin sosyolojik boyutuna daha fazla dikkat çekmek için, "Sosyal Kuramı"da bunlara eklemiştir. Gülme kuramları da, tıpkı gülme yaklaşımları gibi öncelikle "neden güleriz?" veya "neye güleriz?" sorularına yanıt vermeye çalışırlar.

Üstünlük Kuramı

Bu kuram hem en çok üzerine çalışılan hem de en çok ele alınarak tartışılan kuramdır. Morreall (1997: 8-18) üstünlük kuramı için şunları dile getirmektedir;

En eski ve olasılıkla hala en yaygın gülme kuramı, gülme'nin bir kişinin diğer insanlar üzerindeki üstünlük duygularının bir ifadesi olduğudur. Bu kuram en azından Platon'a kadar geriye götürülebilir (s. 8). Aristoteles, gülmenin aslında alay'ın bir türü olduğunu (...) Nükte bile, ona göre, gerçekte adam edilmiş küstahlıktır (s. 9). Hobbes'a göre, "daha önce bize ait olan zayıflıklarımızla karşılaştığımızda, birdenbire içimizi bir yücelik duygusu kaplar." İşte gülme, bir kendi kendini kutlamadır; her şeye karşı olan bütün bu savaşımında, kendimizi bir başkasından ya da daha önceki durumumuzdan daha iyi görme duygusu üzerinde yükselmektedir. Hobbes'un gülme açıklaması, üstünlük kuramı için klasik bir tanım olarak kabul edildi ve son üç yüz yıl içinde birçok kereler savunuldu (s. 10-11). Gülme, der Ludovici, herhangi bir duruma düşmana ondan daha güçlü ve daha iyi uyum sağladığımızı anlatma yoludur. Birisi bize güldüğünde kendimizi korkmuş hissederiz, tıpkı bir hayvanın ağzını açıp bize dişlerini göstermesi gibi, çünkü gülen kişi kendisini, kendisine meydan okuyan bir düşmanın yerine koyar. (...) bu nedenle "gülme"de "üstün uyum" iddiası yalnızca güç ve çeviklik üzerine değil, aynı zamanda akıllılık, genel olarak anlayış ve sağlık üzerine de odaklanır (s.12).

Güldüğümüz birçok durumlarda, üstünlük duygularını gerektiren hiçbir şey olmadığını dile getirerek, üstünlük kuramını eleştiren Morreall (1997: 19-23)'e göre; "Kişi sokakta eski bir arkadaşlarıyla karşılaştığında da gülebilir (s.19). Kendi yaptıkları gafları başkalarıyla paylaşıp gülmekten zevk alan insanlar da vardır (s. 20). Öyleyse, üstünlük kuramından çıkarılacak genel sonuç, bu kuramın kapsamlı bir gülme kuramı olamayacağıdır; çünkü üstünlük duygularıyla ilgili olmayan hem mizahi hem de gayri mizahi çeşitli durumlar vardır (s. 23)." Morreall, 'üstünlük kuramı' hakkındaki eleştirilerinde haklı olsa da, yeterli düzeyde ve derinlikte eleştiriler sunamadığı için eleştirilebilir. Örneğin, kişiler arasındaki güç ilişkilerine az değinmiş, yani Foucault'nun iktidar kuramına hiç atıf yapmamıştır. Ya da Bourdieu'nun gündelik hayatın içindeki alanların, iktidarın savaş alanları olduğu durumunu gözden kaçırmıştır. Bununla birlikte, kişinin ötekine karşı üstün olduğunu düşündüğü durumlardaki sosyal etmenleri de görmezden gelmiştir. Bunların yanı sıra hem 'üstünlük kuramı' hem de Morreall'in bu kurama eleştirileri yeterli derecede kapsamlı değildir.

Uyumsuzluk Kuramı

"Gülme"nin uyumsuzluklarla ilişkili olduğunu veya uyumsuzluklarla açıklanabileceğini düşünenler 'uyumsuzluk kuramı'nı benimsemişlerdir. Morreall (1997: 24)'a göre; "uyumsuzluk kuramına geldiğimizde, ilginç gülme'nin duygusal ya da duyumsal yanından, bilişsel ya da düşünsel yanına çeviririz. Eğlence, üstünlük kuramı için birincil derecede etkili iken -burada söz konusu olan zafer kazanma ya da yengi duygusudur- uyumsuzluk kuramı için, umulmadık, mantıksız ya da şöyle ya da böyle uygunsuz olan bir şeye karşı gösterilen zihinsel bir tepkidir". Uyumsuzluk kuramının

ardındaki temel düşüncenin çok genel ve oldukça basit olduğunu ifade eden Morreal (1997: 25-28)'e göre;

Nesneler, bu nesnelerin nitelikleri, olaylar, vs. arasında belirli kalıpların bulunmasını beklediğimiz düzenli bir dünyada yaşamaktayız. Bu kalıplara uymayan herhangi bir şey başımıza geldiğinde güleriz. Pascal'ın belirttiği gibi, "Kişiyi, umduğuyla bulduğu arasındaki şaşkırtıcı orantısızlıktan başka hiçbir şey daha fazla güldürmez" (s. 24-25). En meşhur savunucuları Kant ve Schopenhauer olan uyumsuzluk kuramı, ancak XVII. ve XIX. yüzyılda ayrıntılı bir biçimde işlendi (s. 25). Kant: Gülme, yıkılan bir umudun hiçliğe doğru ani değişiminden doğan bir duygudur (s. 26). Schopenhauer'in uyumsuzluk kuramı, Kant'inkinden biraz farklıdır. Schopenhauer, beklentilerimiz yıkılmış falan değildir ve bu da konuyu sona erdirir. Aslında beklediğimiz bir duygulanım elde ederiz (s. 26). Her durumda gülme'nin nedeni, bir kavramla, o kavram ilişkisi içinde düşünülen gerçek nesnelere arasındaki uyumsuzluğun aniden algılanmasıdır ve gülme'nin kendisi bu uyumsuzluktan başka bir şey değildir (s. 28).

Uyumsuzluk kuramındaki temel eleştiri, bütün gülme durumlarını açıklayacak kapsamda olmamasıdır. Yalnızca mizahi gülme durumları göz önünde bulundurulduğunda kuram iyi işler. Ancak yine de bir bakıma haklı oldukları bir durum vardır. Toplum tarafından uyumsuz olan veya uyumsuzluk yaşayana karşı, başka ifadeyle deli/delilik durumunun uyumsuzlukla irtibatlandırıldığı durumlarda "gülme" gerçekleşebilir. Bununla birlikte eleştirilecek nokta şu olmalıdır; "gülme" söz konusu olduğunda daha fazla ilişkisellik içinde durumun değerlendirilmesi gerekir. Yani, toplumun uyumsuz olana gülmesinde, başka bir noktada hem üstünlük kurması durumu hem de tahakküm kurucu bir durumla cezalandırıcı bir tutum söz konusudur. Ayrıca kuramda bireyin/öznenin neye, neden, nasıl tepki olarak gülmesine cevap verilmeye çalışılırken, yapı-fail arasındaki ilişkisellik göz ardı edilmektedir.

Rahatlama Kuramı

Bu kuramın değişik yorumları olduğunu vurgulayan Morreall (1997: 32)'e göre; "bütün bu yorumların ortak bir noktası vardır ki, bu da gülme'nin, sinirsel enerjinin ortaya çıkışı olarak görüldüğü, üç aşağı-beş yukarı fizyolojik olan bakış açısidir. Üstünlük kuramı gülmeyle ilgili duygular üzerine, uyumsuzluk kuramı da gülmeye yolaçan nesnelere ya da düşünceler üzerinde yoğunlaşırken, rahatlama kuramı, bu iki kuram içinde çok az tartışılan bir soruyu yöneltir kendine; 'gülme', neden girdiği fiziksel biçimi alır ve bunun biyolojik işlevi nedir?" Rahatlamanın, gülme durumu için uygun olabilecek iki biçimi olduğunu söyleyen Morreall (1997: 33)'in ifadesine göre; "Kişi, ya serbest kalan sinirsel enerjiyle bu duruma girebilir, ya da gülme durumunun kendisi, sinirsel enerjinin serbest kalmasına olduğu kadar, birikmesine de neden olabilir".

Bu kuramda Spencer'dan etkilenen Freud'un çalışmaları genel hatları ortaya koymaktadır. Freud'dan aktaran Morreall (1997: 35-45)'e göre; Gülerek rahatlamak, kişinin gülmeye başlamadan önce birikmiş olan sinirsel enerjisinin açığa çıkması olarak kabul edilebilir. Bir diğer rahatlama türü, vaktiyle varolan enerjiyle değil, gülme durumunun kendisi sayesinde biriken enerjiyle rahatlama değildir. Freud, tüm gülünecek durumlar için insanlar belli bir ruhsal enerji ayırmışlardır, bu enerji belli bir ruhsal durumda harcanmak için ayrılmış ama gerekli olmamıştır, bu gereksiz enerji daha sonra gülme biçiminde kullanılır. Freud, şaka yaparken, bastırılmış ya da yasaklanmış duygu ve düşünceler için kullanılacak olan enerjiyi, komik durumlara tepki verirken düşünmek için kullanmadığımız fazla enerjiyi, mizah için ise, duygularımızca kullanılmayan enerjiyi harcadığımızı söyler. Freud'a göre, gülme'deki temel zevk, ruhsal enerjinin biriktirilmesidir; gülmek bu enerjinin başka bir yerde kullanılmasıdır.

Rahatlama kuramı da diğer iki kuram gibi yeterli kapsamlıktan uzaktır. Daha çok psikolojik ve biyolojik açılardan enerji boşalması biçiminde gülmeyi açıklamaya çalışmak, kaba bir biyo-psikolojizme düşmektedir. Eldeki çalışmaya göre, sonradan edinilen olması dolayısıyla, “gülme” biyo-psikolojik olmaktan daha ziyade sosyolojik kökenlidir. Bu psikik faktörlerin “gülme”de etkili olmadığını savunmak demek değildir. Şüphesiz kişinin psikik durumu bir “şeye” gülmesinde etkili olmaktadır. Ancak bunun neredeyse evrensel ve tek izah etme durumu olarak ele alınması sorunludur. Tabii bunun hemen karşısına aceleyle yapısalcı paradigmanın, yapıyı öne çıkaran karakteri ile kaba bir sosyolojizme de düşmemek gerekir. İşte tam da bu iki noktadan dolayı, yapı-fail ve mikro-makro birlikteliğini savunup bu dikotomileri aşma çabası içinde olan ilişkisel sosyolojik bir perspektifle “gülme”nin değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Sosyal Kuram

Yukarıda değinilen Bergson’un “gülme”yi ele alma biçimi bu kuram altında değerlendirilebilir. Ayrıca yukarıda sosyolojik yaklaşımlar içinde yer alan isimler bu kuramın içinde yer alabilir. Bununla birlikte eldeki çalışmada “ilişkisel gülme yaklaşımı” ile bu sosyal kuramda kendisini konumlandırma çabasıdır. Bundan dolayı sıradaki başlıkta bu kuram ele alınmıştır.

İlişkisel “Gülme” Yaklaşımı veya “Gülme” Olgusuna İlişkisel Sosyolojik Bir Perspektifle Yaklaşmak

“Gülme”: tarih boyunca tartışılarak sürekli gelişen ve aynı zamanda toplumun “gelenek” içinde aktararak getirdiği, toplumların kendi içlerinde bazen çatışma/savaşım bazen anlaşma/uzlaşım durumunu temsil eden ve hem bireysel/psikik hem de yapısal/sosyal yönleri olan etkileşim, davranış, iletişim ve ilişkisel pratikler bütünlüğü içinde ele alınmalıdır. Morreall (1997: 94)’e göre; “belli bir kültürden olan yetişkinlerin belli bir dönemde neleri komik bulduğu değişebilir” der. Bu bağlamda “gülme” davranışının arkasında toplumsal üretici yapı mekanizmalar olduğu ve kültürle veya Gademerci anlamda “gelenek” ve “ufukların kaynaşması” ile ilişkili olmaktadır. Bununla birlikte “gülme” sosyolojik olarak ele alınmalıdır ancak hem yapı hem de birey birlikteliğine odaklanmalıdır. Bu odaklanma sonucunda “ilişkisel gülme yaklaşımı” kavramsallaştırılması yapılabilir. Ancak Morreall (1997: 3)’inde belirttiği üzere; “hala yeterli genel bir gülme kuramından yoksunuz. Buradaki temel güçlük, çok değişik durumlarda güldüğümüzden, bütün gülme durumlarını kapsayacak tek bir tanıma varmanın, olanaksızlığı değilse de, zorluğudur”. Ayrıca Bergson (2011)’da yine benzer şekilde kapsayıcı genel bir gülme kuramının oluşturulamayacağını ifade etmektedir. Bu bağlamda, eldeki çalışma bir kuram inşa etmekten daha ziyade, “gülme” olgusunu/fenomeni mümkün olduğu kadar genişletmek ve derinleştirmek amacı taşıyan bir yaklaşım inşa etmeyi hedeflemektedir.

Gündelik hayatın içerisinde sürekli hale gelmiş olan ve çoğu zaman refleksif bir eylem haline dönüşen “gülme” üzerine düşünülmez. Ancak Bergson (2011)’a göre; “gülme” katılığı esneklikle onaran, bilinenin/uyumun dışına çıktığında cezalandıran ve bir bakıma ıslah eden veya düzelten bir işlevi olan sosyal jesttir. Sosyal jestlerin mikro sosyoloji alanına girmesini sağlayan, sembolik etkileşim kuramı düşünülürse, bu bağlamda “gülme”nin ortaya çıkışı için bir etkileşim veya ilişki durumuna dikkat çektiği düşünülebilir. Bununla birlikte “gülme”, Gademerci anlamda ‘gelenek’in ve ‘ufukların kaynaşması’ durumunda veya ancak toplumsal ve tarihsel bir ortaklaşma zemini içinde ortaya çıkan bir sosyal jest olacaktır.

Gündelik hayatın içinde insanların (kendimizi de ekleyelim) nelere güldüğüne bakılırsa, “gülme”nin ne kadar çok boyutlu, kapsamlı, farklı işlevleri olan ve yorumla(mala)ra açık olduğu daha iyi

anlaşılacaktır. Bununla birlikte nasıl ki “gülme”yi açıklayabilecek tek ve kapsamlı bir kuram yoksa aynı şekilde “gülme”nin tek bir amacı da yoktur. “Gülme”, hoşnutluğun, hoşnutsuzluğun, korkunun, sevincin, üzüntünün, tehditin, gözdağının, cezanın, alaycılığın, uyuma zorlayan itaatın, başkaldırı veya isyanın ifadesi olabilir. Kaya (2021: 293)’nında dediği gibi; “eğer hoşlanmadığınız birine gözdağı vermek istiyorsanız gülmeyi tehdit olarak, sevdiğiniz birine güven vermek istiyorsanız dostça bir jest olarak, bir mesaj vermek istiyorsanız protesto aracı olarak ve yaşama farklı bir yerden bakmak istiyorsanız bir pencere olarak kullanabilirsiniz. Gülmeyi kontrol etmek başkaldırımı, isyanı ve bağımsızlığı kontrol etmektir”.

Elias (2004)’tan “*Uygarlık Süreci*” kavramı ödünç alınır, “gülme” olgusu tarihsel süreç içinde, uygarlıkla veya uygarlaştırma ile birlikte ilerlemiştir. Söylenebilir ki uygarlığın serüveni içinde “gülme” de nasibini almakla birlikte, nasıl, nerde, ne zaman, hangi şiddette olacağı veya olmayacağına kadar çoğunlukla dışarıdan yani sosyal yapı tarafından karar verilmiştir. Özellikle, sürekli sorgulanan “gülme”nin şiddeti ve çokluğudur ve otorite/iktidarın inşa ettiği söylem evreninde sıkça tartışılmıştır. Akın ve Yıldırım (2021: 319)’a göre; “Uygarlaşmanın terbiye edilmiş beden tasavvuru içinde gülümsemeye evet, gereksiniminden ötürü ağız açık bir biçimde gülmenin onaylanmamasının sebebi budur”.

“Gülme”yi ele alan çoğu yaklaşımda, “gülme”nin otorite/iktidar tarafından kontrol edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Uygarlaş(tır)ma süreci içinde “gülme”nin nasıl olacağı veya nerede olacağı dışında, ayrıca nelere gülüneceği de otorite/iktidar tekeline girmiştir. Buna karşın “gülme”nin veya mizahın, “gülme”nin cezalandırıcı, uyuma zorlayıcı işlevine karşı bir tepki olarak başkaldırı, ciddiyet bozucu ve özgürlük arayışı yönü gelişmiştir. Bu bağlamda, Sander (2001: 32)’e göre; Gülme yoluyla küçük düşürülen kişi yine gülme yoluyla kendini savunabilir. Yani gülme hem saldırı hem de savunma silahı olabilir. Yine Sanders (2001: 287)’e göre; “modern yaşamın en popüler güldürme biçimi olan stand-up komedisinde dışa vurulan bu savaşta, stand-up komedyeni kalın uygarlık surlarında gedikler açacak espriler yaratır, bu surların bastırıldığı ve kısıtladığı, her gün onların ardında çalışmak durumunda olan seyirciler de neşeyle kahkahalar atarlar. Sahnede olması nedeniyle, komedyene uygarlığın en kısıtlayıcı yönlerinden geçici olarak başışık olma hakkı tanınır. Seyirci gizlice komedyen gibi olabilmeyi arzular: Böylesine özgür, böylesine rahat, böylesine yasaksız”. Bir bakıma “gülme” aracılığıyla hem uygarlığın otoritesi/dayatması/iktidarına bir başkaldırı hem de otoritenin/iktidarın ciddiyetini yapıbozuma uğratma söz konusudur. Bu bağlamda Sanders (2001)’in teorisi bir yönüyle, uyumsuzluk veya üstünlük kuramları ile bunların temsilcisi olarak görülen kuramcıların (Bergson gibi) “gülme”nin ıslah, düzeltme işlevine karşı çıkmaktadır. İşlevi inkâr etmekten daha ziyade, karşıt tepkisinin göz ardı edildiğini öne sürmektedir. Ülper Oktar (2018: 316)’ında ifade ettiği gibi; “Gülmenin birleştirici ve dönüştürücü bir güce sahip olması tarihsel ve toplumsal bağlamın doğru değerlendirilmesi ile mümkün hale gelecektir. Belki de siyasal yaşamı onaracak ve dönüştürecek olan bu dayanışma ve muhalefet tarzı, yeni bir siyaset yapma imkânı doğuracağı gibi, gülme ya da mizah, çağdaş siyaset felsefesi açısından yeni bir teori üretmenin de bir olanağını sunacaktır”. Eldeki çalışmaya göre; bu ancak “ilişkisel gülme” yaklaşımı ile mümkün olmaktadır.

Antik Yunan filozoflarından günümüze “gülme”, çoğunlukla toplum mühendisliğinin bir parçası olmuştur diyen Bayrakçı (2021: 126)’ya göre; Otoritenin ciddiyetini bozan “gülme”, baskı altına alınmaya çalışılmıştır. Gülme eylemi ciddiyetsizlik olarak nitelendirilir ve ideolojik mekanizmalar aracılığıyla da “tabu” ya da “ayıp”a dönüştürülür. Aslında, gülme eylemi toplumsal baskılara bireylerin verdiği bir cevap ya da iktidarı sarsan, onu küçümseyen bir tepkidir; başka bir deyişle gülme, sıkı

toplumsal denetimlere karşı verilen bir karşı iktidar durumudur.

İlişkisel sosyoloji anlayışından bahsederken, Bourdieu'dan bahsetmek gerekir. Yapısalcı bir noktadan hareket ederek, failliğe de hak ettiği değeri veren bir teorisyen olarak Bourdieu, eyleyen aktörü sadece yapıya boyun eğen olmaktan çıkartmaya çalışır. Aktörlerin çeşitli tepkileri ve tercihleri olduğunun altını çizer. Bu bağlamda aktörler, fırsatları değerlendiren, yerine göre doğaçlamalar yapan ve süreç içinde değişimlere hem kendilerini adapte eden hem de değişimlerin gerçekleşmesinde rol alır (Aktaran Swartz, 2022). Aynı zamanda aktörler, kaçış ya da mücadele biçimi olarak, herhangi bir alanda gerçekleşen ya da gerçekleştirilmeye çalışılan “simgesel şiddet”e karşı koymaya çalışır.

Bourieu ve Foucault'dan etkilenen Fransız teorisyen De Certeau (2009)'nun “*Gündelik Hayatın Keşfi*” çalışmasında geliştirdiği iki kavrama da değinmek faydalı olacaktır. De Certeau, gündelik hayatı, bireylerin rutin, sıradan, önemsiz görünen tüm pratikleri ile dolu bir alan olarak görür. Konuşma, sokakta yürüme, okuma, hareket etme, alışveriş yapma biçimi gibi yaşam pratikleri üzerinden ele alır. Gündelik hayat, tahakküm ilişkileri ağı içerisinde var olur. ‘Sıradan insan’ın düzenin baskıcı kurallarıyla hem karşılaştığı ve tahakküm altına alınmaya çalışıldığı hem de bunlara cevap olarak karşı koyduğu alandır. Bu alanı bir bakıma bir savaş meydanına benzeten De Certeau, savaş terminolojisinde kullanılan “strateji” ve “taktik” kavramlarını kullanır. De Certeau, “strateji” kavramı ile gündelik hayatta yapının stratejileri ile bireylerin gündelik hayatta yapacakları şeyleri belirlediğini ve bireylerin yapının stratejisine karşı kendi ürettikleri “taktikler” ile kendi özgürlüklerini oluşturduklarını ifade eder. İnsanlar “taktik”leri üreterek gündelik hayatta yaşamlarını devam ettirir. İnsanlar bu taktikleri yeniden üreterek devamlılığı sağlar. Muktedirin arkasından dolanarak veya kaçak avlanarak yapılması gerekli olduğu düşünülen durumlardan kaçınırlar. İşte bu yönüyle “gülme” iktidara karşı bir taktiktir.

SONUÇ

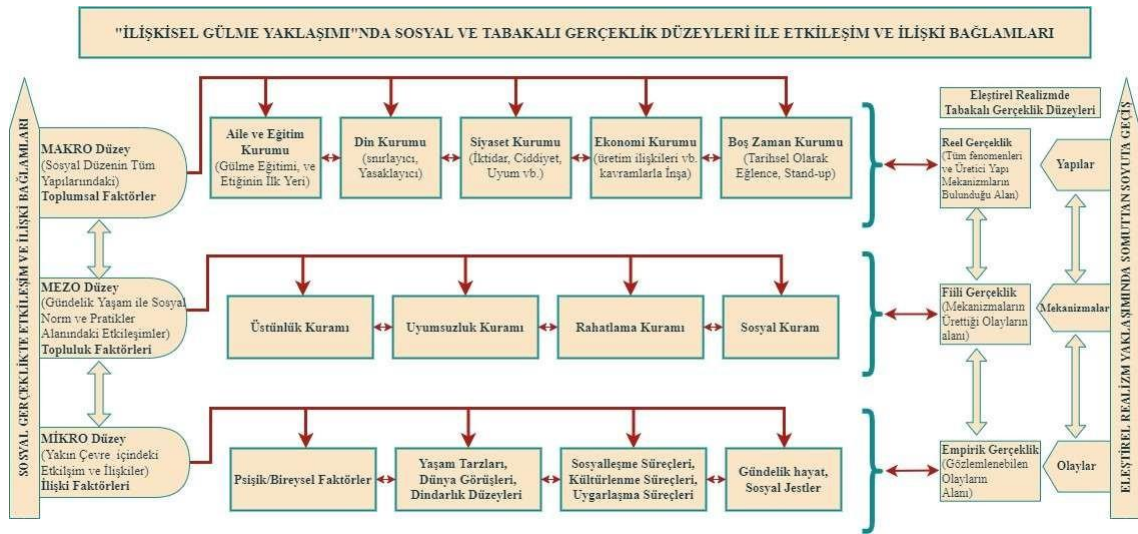
“Gülme” olgusuna dair, farklı yaklaşımlar ve bu yaklaşımların biraradalığı üzerine inşa edilmiş ‘gülme kuramları’ vardır. Literatürde, bu yaklaşımlar genellikle felsefi, psikolojik ve sosyolojik olmak üzere üç şekilde ele alınır. Bu çalışmada bunlara ek olarak, edebi, dini, sanat ve politik yaklaşımlara da değinilmiştir. Gülme kuramları da genellikle üstünlük, rahatlama, uyumsuzluk olmak üzere üç tanedir. Bu çalışmada bunlara ek olarak, “sosyal kuram” eklenmiştir. Bu ekleme ile gülmenin sosyolojik yapısına ve ilişkisel boyutuna vurgu yapılmak istenmiştir. Ayrıca bu çalışma literatürdeki diğer yapılmış olan çalışmalardan farklı olarak “ilişkisel gülme” kavramı ile “gülme” olgusunun yapı-fail birlikteliği ve ilişkisel sosyoloji perspektifiyle ele alınması gerektiği durumunu tartışmaya açmıştır. Bu tartışmada zaten varolan ve ulaşılan literatürde daha çok yapısalcı bakış açısının ağırlıklı olması dolayısıyla, faili/aktörü ön plana çıkartmaya çalışarak, daha çok gülmenin; ciddiyet bozucu, isyan, başkaldırı, karşı duruş özellikleri üzerine vurgu yapmıştır.

Çalışma, “gülme”nin sosyolojik olarak nasıl ele alınabileceği ve ilişkisel bir perspektifle “gülme”nin nasıl sosyolojik analiz konusu/nesnesi yapılabileceği” amacından hareketle, durumu tartışmaya açmayı hedeflemiştir. Eleştirel realizmin amaçlarından biri, Bhaskar (2015: 145)'nda “*Gerçekliği Geri Kazanmak*” çalışmasında ifade ettiği üzere; “bir olayı veya düzenliliği açıklamak, yeni kavramlar şemasına oturtmak... onu üreten yapıları, doğurgan mekanizmaları ve aktörleri belirlemektir”. İlişkisel sosyolojide de sosyal alan içindeki boyutlar arasındaki ilişkileri göstermek içinde şemalar ve diyagramlar kullanılmaktadır. Bu bağlamda eleştirel realizmin tabakalı gerçeklik anlayışından hareketle, durum aşığıdaki gibi şematize edilmiştir (Bkz Şema 2).

Yukarıda verilenler ve ortaya çıkmış olan şemaya bakıldığında;

Mikro düzeydeki ilişkiler ve etkileşimler sonucunda “gülme” eyleminin, davranışının veya ediminin arkasında sosyal boyutu olan kişilik özelliklerinin etkili olduğu görülmektedir. Eş bir ifadeyle, bireyin dünya görüşü, yaşam tarzı, edindiği ve içine doğduğu gelenek, bu geleneklerin nelere gülüneceğini kişiye sosyalleşme süreçleri veya uygarlaşma süreçleri içinde öğrendikleri ile ilişkili olmaktadır. Burada “gülme” olgusu daha çok yüzeysel, spontane ve gündelik hayatın rutinleri içinde sıklıkla karşılaşılan durumlarda anlık olarak ortaya çıkan, yani “beliriveriş”lerdir. Diğer taraftan sosyal jest olarak gülme edimidir.

Mezo düzey, gündelik yaşam ile toplumsal norm ve pratiklerin altındaki etkileşimler düzeyidir. Bu düzeyde yukarıda değinilen üstünlük kuramı, uyumsuzluk kuramı, rahatlama kuramı ve sosyal kuram yer alır. Mekanizmaların ürettiği olayların alanıdır. Burada gülme kuramlarının mezo düzeyde konumlanması bir örnek üzerinden daha iyi anlaşılabilir.

Şekil 2: İlişkisel Gülme Yaklaşımı ve Tabakalı Gerçeklik Düzeyleri

Örneğin, norma uymayanın “gülme” eylemi ile itaate uygun hale getirilmeye çalışılması durumunun arkasında yatan mekanizma, kurumsallaşmış pratikler haline gelen değer ve norm sistemleri ile ilişkilidir. İşte bundan dolayı gündelik hayatta norma uyulmayarak sergilenen davranış bir uyumsuzluk olarak değerlendirildiği için ve davranışı sergileyenin uyuma zorlanması için sosyal bir jest veya uyum sağlayıcı işlev içinde davranış sahibine gülünülür ve “gülme” davranışının kendisi sosyolojik bir olgu halini alarak toplumsal alan içinde sürekli hale gelir. Aynı şekilde norma uyanın, gülünene karşı kendisini üstün olarak görmesinde de benzer bir durum vardır. Varolan geleneksel davranış setlerine uymanın onda bir üstünlük yaratacağını veya bu setlere, değer sistemlerine uyma ile statüsel bir yükselme kazanımı elde etme durumu ile hem rahatlama yaşar hem de üstün olacağı inancını besler. Ki bu verilen kuramların iç içeliği ve tamamının toplumsal alan içinde vuku bulması durumu sosyal kuramın bu düzeydeki yansımasıdır.

Makro düzey, sosyal yapının tamamının ve tüm kurumsallaşmış veya yapılaşmış pratikleri içerir. Mezo düzeydeki üretici mekanizmaların kökleri burada yer alır. Sosyolojide kâğıt üzerinde yer alan kurumsal soyutlamalar olan; aile, eğitim, ekonomi, din, siyaset ve boş zaman kökenli pratikler, eylemler, etkileşimler ve ilişkiler ağı bu düzeydedir.

Artık bu makro düzey, toplumsal yapının içindeki her bir bireyin, yapı tarafından bir yandan

şekillendiği bir yandan da bireyin aktör olarak eylemleri sonucunda yapının sürekliliğini sağladığı ve yaratımda aktif rol aldığı alandır. Bu makro kurumsal boyutta ilişkiler ve bu ilişkilerin eş anlılığı şöyle betimlenerek açıklanabilir; **Aile kurumu:** sosyalizasyon süreçleri içinde nelere gülünüp gülünmeyeceğini öğretirken, bu durum eğitimle sağlamlaştırılır. Ki eğitimde toplumun dini, ekonomik ve siyasi anlayışına göre şekillenir. **Eğitim kurumu:** aile, din ve siyasetin olguya yaklaşımını bireye aktarır. Birey içselleştirme, nesnelleştirme, dışsallaştırma ile bunu sürdürür. **Din kurumu:** gülmeyi korkunç görürken, nasıl olması gerektiği konusunda mekanizmaları üretir. Söylem inşa sürecinde siyasete yardımcı olur. Aynı zamanda kültürel alana nüfuz ederek en başından itibaren tüm süreçte yer alır. **Siyaset kurumu:** söylemi üreterek, hem norm uygulayıcısı hem de norma uyulmadığında baskı mekanizmaları kurar. Ayrıca diğer kurumlarla iç içe bu durumu hem sürekli kılar hem de sürekliliğini sağlama yoluna gider. **Ekonomi kurumu:** üretim ilişkileri ve sermayeler üzerinden hem “gülme”ye hem de gülüneni belirler. Örneğin ekonomik süreçlere katılmayana gülünmesi gibi... Bu bağlamda ekonomik katılım göstermeyen Foucaultcu anlamda deli(lik) anlayışının gülünç olduğu mekanizmasını üretmesi gibi. **Boş zaman kurumu:** ne zaman gülünüleceğinin kararlaştırılması işlevi görür. Bu bağlamda her ne kadar arkaik zamanlardan itibaren, panayır vb. yerlerde veya belirli zamanlarda ortaya çıkmış olsa da daha fazla modern zamana aittir. Bu minvalde Stand-up’lar örnek olarak gösterilebilir. Yani modern zamanda gülme için ayrıca zaman ve belli bir maddiyat ayırmak gerekir. burada da tabii ki bir iktidarın belirleniminden bahsedilebilir.

Altı kurum her ne kadar ayrı ayrı ele alınarak verilmiş olsa da, eş zamanlı ve karşılıklı olarak tüm süreçlerdeki birliktelikleri göz ardı edilmemelidir. Tüm bu yapısallık veya söylem evreninin hakimiyetine karşı, aktör bazı karşıt taktikler geliştirir. Tam da ilişkiel sosyolojinin bizi uyarmaya çalıştığı nokta, bunu kaçırmamak içindir. Bu bağlamda yukarıdaki bu yapısallık içinde kemikleşmiş olanı, kırmak için bireyin bazı çabaları ve karşıt pratikleri vardır. Aktörler, kurumların ciddiyetine ve kurmak istedikleri otoriteye karşıt olarak, “gülme”yi “Ciddiyet bozucu veya Otorite/İktidar kırıcı” bir silah olarak kullanmaktadır. Bu bağlamda “gülme”nin “politik gülme veya hayali kitle yaratan gülme” kavramsallaştırması yapılabilir. “Otoriteye politik bir gülme” ile karşı duruş aynı zamanda bir ‘biz’ duygusu yaratarak ‘hayali kitle’ yaratmaktadır. Eş bir deyişle “Filozofun kahkahası veya zaferin kahkahası” toplumu ve iktidarı korkutur. Bununla birey topluma ve iktidara karşı hem kendisini korumuş olur hem de ona karşı bir savaşım içerisinde yer alır.

Sonuç olarak, “gülme” olgusu sosyologlar tarafından halen yeterli ciddiyette ele alınmadığı için konuya dair çalışmaların yapılması gerekir. Yapılacak olan sosyolojik çalışmalarda “ilişkisel gülme” yaklaşımından yararlanılarak, “gülme” olgusu sosyolojik analizlerin konusu ve nesnesi olarak ele alınabilir. Buraya kadar tartışılmaya çalışılan durum, aslında “gülme” olgusunun hem ne kadar derinlikli olduğu ve sosyolojik araştırma konusu olması gerektiği hem de sadece yapısal veya bireysel açılardan analiz etmek yerine ikisinin birlikteliğini dikkate alarak çalışmaların yapılması gerekliliğine vurgudur.

KAYNAKÇA

- Akın, B. A. ve Yıldırım, G. (2021). Komedi Kusurlu Fizyolojiye Gülmek: Konik Annalar (Komik Aynalar), *Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, 14 (27): 316-330.
- Aristophanes (2011). “Eski Yunan Komedyaları 3”, (Çev. Furkan Akderin). İstanbul: MitosBoyut Yayınları.
- Aristoteles (1987). “poetika”, (Çev. İsmail Tunalı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bayrakçı, O. (2021). Gülme Eylemine Sosyolojik Bir Yaklaşım, **Mizah Kitabı** (İçinde), (Ed. Onur Bayrakçı). İstanbul: Tedev Yayınları, ss. 115-127.

- Bergson, H. (2011). “Gülme”, (Çev. Devrim Çetinkasap). İstanbul: T. İş Bankası Yayınları. Bhaskar, R. (2015). “Gerçekliği Geri Kazanmak”, (Çev. Beyza Sumer Aydaş). Ankara: Notabene Yayınları.
- De Certeau, M. (2009). “Gündelik Hayatın Keşfi”, (Çev. Lale Arslan Özcan). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Eco, U. (2021). “Gülün Adı”, (Çev. Şadan Karadeniz). İstanbul: Can Yayınları.
- Elias, N. (2004). “Uygarlık Süreci”, (Çev. Ender Ateşman). İstanbul: İletişim Yayınları. Emre, Y. (2020). “Din ve Mîzah”, Ankara: Eskiye Yayınları.
- Freud, S. (2020). “Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri”, (Çev. Emre Kaplan). İstanbul: Payel Yayınları.
- Hippokrates (2008). “Gülmeye ve Deliliğe Dair”, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: Ayraç Yayınları.
- Kaya, B. (2021). Bergson’un Gülme Teorisi: Bir Cezalandırma Mekanizması Olarak Gülme, *Felsefe Dünyası Dergisi*, 74: 278-299.
- Kuipers, G. (2008). The Sociology of Humor. *Humor Research*, 361-398.
- Lefebvre, H. (2016). “Modern dünyada Gündelik Hayat”, (Çev. Işın Gürbüz). İstanbul: Metis Yayınları.
- Morreall, J. (1997). “Gülmeyi Ciddiye Almak”, (Çev. Kubilay Aysevener ve Şenay Soyer). İstanbul: İris Yayınları.
- Polimeni, J. ve Reiss, J. P. (2006). The First Joke: Exploring the Evolutionary Origins of Humor”, *Evolutionary Psychology*, 4: 347-366.
- Sander, B. (2001). “Kahkahanın Zaferi”, (Çev. Kemal Atakay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. Simmel, G. (2009). “Bireysellik ve Kültür”, (Çev. Tuncay Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Swartz, D. (2022). “Kültür ve İktidar -Pierre Bourdieu’nün Sosyolojisi-”, (Çev. Elçin Gen). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şentürk, R. (2010). “Gülme Teorileri”, İstanbul: Rasyo Yayınları.
- Turan, M. S. (2021). Sanatta Yıkıcı Mizahın Delilik ve Gülme Anlatımı, *Journal of Arts*, 4(3): 153-166.
- Türktaş, M. M. (2018). “Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Gülme”, **Gülmek** (İçinde), (Ed. Emine Gürsoy Naskali). İstanbul: Libra Yayınları, ss. 13-20.
- Ülper Otkar, S. (2018). Toplumsal Bir Muhalefet Tarzı Olarak Gülme, *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 8 (1): 303-317.